

DİL ARAŞTIRMALARI

Journal of Language Studies

Yıl: 15, Dönem: 2021/Bahar, Sayı: 28

ISSN 1307-7821 | e-ISSN 2757-8003

YAYIN DEĞERLENDİRME
Review

Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemeler

Özşahin, Murat (2017). *Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemeler*. İstanbul: Kesit Yayınları. 264 s.
ISBN: 978-605-9408-53-0

Ayşe Zuhâl Kartal

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

✉ ayse.kartal@hbv.edu.tr

ORCID 0000-0001-5187-9041

Atrf

Citation

Kartal, Ayşe Zuhâl (2021). Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemeler. *Dil Araştırmaları*, 28: 246-250.

Başvuru

Submitted

22.04.2021

Revizyon

Revised

20.05.2021

Kabul

Accepted

21.05.2021

Çevrimiçi Yayın

Published Online

31.05.2021

İkileme, anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması ya da anlamı birbirine yakın veya zıt olan kelimelerin yan yana kullanılmasıyla oluşturulan kelime grubudur. Bu kelime grubu kaynaklarda *ikileme*, *yineleme* veya *tekrar* şeklinde geçmektedir. İkilemeler, yazı ve konuşma dilinde anlamı pekiştirmek ve anlatıma çekicilik kazandırmak amacıyla kullanılır.

Türk dili, ikilemeler açısından oldukça zengin bir dildir. Türkçedeki ikilemeler üzerine de birçok çalışma yapılmıştır. Türk dilindeki ikilemeler üzerine yapılan

çalışmalardan bazıları şunlardır: Hatiboğlu, Vecihe (1981), *Türk Dilinde İkilme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi; Tuna, Osman Nedim (1986), *Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten, 30-31 (1982-1983), 163-228; Aydın, Erhan (1997), *Orhon Yazıtlarında Hendiadyonlar*, Türk Dili, 544, 417-421; Aktan, Bilal (2010), *Dîvânü Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığında Yer Alan İkillemeler*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (28) 1-12; Kargı Ölmez, Zuhâl (1997), *Kutadgu Bilig'de İkillemeler*, Türk Dili Araştırmaları 7, 19-40; Üstünova, Kerime (1998), *Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkillemeler*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara: TDK Yayınları, S. 557, 398-406; Akyalçın, Necmi (2007), *Türkçe İkillemeler Sözlüğü*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar ve Başkurt Türkçelerinde de pek çok ikileme mevcuttur. İkillemeler Başkurt Türkçesinde *kabatlaw hüzzer* ya da *kabatlawzar*, Tatar Türkçesinde ikilemeler için *kabatlaw*, *parlı* ya da *küş* terimleri kullanılır. Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki ikilemeler üzerine Türkiye'de yapılan çalışmalara şunlar örnek gösterilebilir: Ersoy, Habibe (2011), *Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (30), 1-54; Özşahin, Murat (2012), *Başkurt Türkçesinde İkillemeler (Hendiadyoinler)*, VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara.

Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesindeki ikilemeler üzerine yapılan kapsamlı çalışmalardan biri de *Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkillemeler* adlı eserdir. Yazar Özşahin, eserin “Söz Başı” bölümünde çalışmasının esin kaynağının Saadet Çağatay’ın *Uygurcada Hendiadyoinler* adlı eseri olduğunu dile getirmektedir. Eser, Türkiye’de Tatar ve Başkurt Türkçeleri ile ilgili çalışmaların az olması hem de farklı iki lehçeyi karşılıklı olarak incelemesi bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

Eser; *Kısaltmalar* (s. 7) ve *Söz Başı* (s. 9-11) başlıklarının ardından *Giriş* (s. 13-30), *İkillemelerin Tasnifi* (s.31-56), *Tatar ve Başkurt Yazı Dillerindeki İkillemelerde Arkaizimler* (s. 57-116), *Tatar ve Başkurt Yazı Dillerindeki İkillemelerin Listesi* (s. 117-258) başlıklı dört bölümden ve *Kaynakçadan* (s. 259-264) oluşmaktadır.

Eserin *Giriş* kısmı üç alt başlık içermektedir.

1.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı: Bu bölümde çalışmanın amacı ve sınırlılıkları anlatılmıştır. Çalışmada kullanılan “arkaik” ifadesinin Genel Türkçenin arkaik özelliğini değil çalışmanın konusu olan Tatar ve Başkurt Türkçesinin kendi içlerindeki arkaizmi ifade ettiği belirtilmiştir. Ayrıca Türkçede kelime başına /m-/ getirilerek oluşturulan ikileme biçimleri ve bazı kaynaklarda ikileme veya tekrar olarak ifade edilen /p, r, s, m/ sesleri ile yapılan pekiştirmelerin bu çalışmanın kapsamına girmediği ifade edilmiştir. Hem Tatar hem Başkurt Türkçesinde fiilimsiler ile oluşturulmuş varlık+yokluk formatında ikileme olarak tanımlanan yapıların, sözlüksel bir ikileme olma yeterliliğine sahip olmadıkları düşünüldüğü için incelemeye ve ikileme listesine alınmadıkları vurgulanmıştır.

1.2. Türkiye’de İkillemeler Üzerine Yapılan Çalışmalara Bir Bakış: Bu bölümde Türkiye’de Türkiye Türkçesindeki ve tarihî Türk lehçelerindeki ikilemeler üzerine yapılan (Ağakay M. (1952), *İkillemeler Üzerine I-II* gibi) çalışmalardan bahsedilmiştir.

1.3. *Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemeler Üzerine Yapılan Çalışmalar:* Bu bölüm kendi içerisinde iki alt başlığa ayrılmaktadır.

1.3.1. *Başkurt Türkçesinde İkilemeler Üzerine Yapılan Çalışmalar:* Bu bölüm ikilemelerin Başkurt Türkçesinde nasıl adlandırıldığı ile başlamaktadır. Ardından Başkurt Türkçesindeki ikilemeler ile ilgili pek fazla çalışma olmadığına vurgu yapılarak mevcut çalışmalardan kısaca bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde, Başkurt Türkçesindeki ikilemeler ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunun Rusça olduğu da belirtilmiştir.

1.3.2. *Tatar Türkçesindeki İkilemeler Üzerine Yapılan Çalışmalar:* Bu bölüm bir önceki bölüm gibi ikileme teriminin Tatar Türkçesinde nasıl ifade edildiği ile başlayıp Tatar Türkçesindeki ikilemeler ile ilgili yapılan çalışmalardan kısaca bahsedilmesiyle bitirilmiştir. Bu bölümde Tatar Türkçesindeki ikilemeler ile ilgili çok sayıda çalışma olduğunu görmek mümkündür.

Giriş bölümünün ardından eserin inceleme kısmına geçilmiştir. Eserin ikinci bölümünde ikilemelerin tasnifleri ele alınmıştır. İkinci bölüm olan “İkilemelerin Tasnifi” kendi içinde iki alt başlığa ayrılmıştır:

2.1. *Kuruluşlarına Göre İkilemeler:* Bu bölüm kendi içinde üç alt başlığa ayrılmıştır.

2.1.1. *Eksiz İkilemeler:* Bu bölüm “eksiz ikilemeler” tanımıyla ikilemeyi oluşturan kelimeleri birbiriyle ilişkilendiren +II, +sIz, 3. teklik şahıs iyelik eki, +DA, +Dan, +GA gibi ekler ile zarf-fiil biçimlerinin getirilmesiyle oluşturulan ikilemelerin dışında kalan ikilemeleri incelemektedir. Başkurt ve Tatar Türkçesindeki ikilemelerin sayısı ise şu tablo ile verilmiştir (s. 32).

İkilemeler	Ekli	Eksiz	Toplam
Tatar Türkçesi	349	629	978
Başkurt Türkçesi	256	731	987

Yazar, bu tablonun ışığında Tatar ve Başkurt Türkçesindeki ikilemelerin şekil/ek üzerinden değil daha çok anlam üzerinden kurulduğunu belirtmektedir. Ayrıca yazar, Başkurt Türkçesindeki eksiz ikilemelerin Tatar Türkçesinden daha az olmasının Başkurt Türkçesinin daha geç tarihte yazıya geçirilmiş olmasından kaynaklandığını düşünmektedir. Yazar buradan yola çıkarak Tatar Türkçesinde ekli ikilemelerin fazla olmasında yazı dilinin etkisi olduğundan, ekli ikilemelerin sentetik bir yapıya sahip olduğunu düşünmenin mümkün olduğunu öne sürmektedir.

2.1.2. *Ekli İkilemeler:* Bu bölümde ekler yardımıyla kurulan ikilemeler ele alınmıştır. Tatar aydını Gallemov’un *İkilemelerin Kurulum Tipleri (1982)* başlıklı makalesindeki ikilemeleri oluşturan eklerin tasnifi üzerinde durulmuş ve Gallemov’un tasnifinde eksiklikler olduğu düşünülerek daha önce *İlk veya İkinci Unsuru Ekli İkilemeler* ve *Her İki Unsuru Ekli İkilemeler* başlıklarıyla sınıflandırılan ekli ikilemelere yeni başlıklar eklenmiştir. Ardından bölüm ikilemelerin oluşumunda kullanılan ekler ile ilgili altı alt başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklar şu şekildedir:

2.1.2.1. *Sıfat Ekleri ile Kurulan İkileme Tipleri*

2.1.2.2. Durum Ekleri ile Kurulan İkilemeler

2.1.2.3. III. Teklik Kişi İyelik Eki ile Kalıplaşmış İkilemeler

2.1.2.4. +mA Eki ile Kalıplaşmış İkilemeler

2.1.2.5. Soru Ekinin Kalıplaşması ile Kurulan İkilemeler

2.1.2.6. Zaman Ekinin Kalıplaşmasıyla Kurulan İkilemeler

2.1.3. *Fonetik Yolla Oluşan İkilemeler*: Fonetik yollarla oluşan ikilemeler de iki alt başlık altında incelenmiştir.

2.1.3.1. *Eklenti Ses ile Oluşan İkilemeler*: Bu başlıkta öncelikle konuyla ilgili yapılan çalışmalardan bahsedilmiş daha sonra da Tatar ve Başkurt Türkçelerinde eklenti sesin yalnızca /m-/ sesinin olmadığı bu sesin dışında /s-/ (>Bşk. h-) ve /ş-/ sesinin de sıklıkla kullanıldığı ifade edilmiştir.

2.1.3.2. Yuvarlaklaşma ile Oluşan İkilemeler

Eser, bu başlıkların ardından kitabın ikinci bölümü olan “İkilemelerin Tasnifi” bölümünün ikinci alt başlığı ile devam etmektedir.

2.2. *Kullanımlarına Göre İkilemeler*: Yazar, bu bölümde öncelikle ikilemeler üzerine yapılan tasniflerden bahsetmiştir. Ardından ikilemeleri oluşturan söz unsurlarının tür veya görevlerinden kaynaklı bir tasnif yapmak yerine ikilemelerin hangi görevde kullanıldığını belirlemeye çalıştıklarını açıklamıştır. Bölüm, dört alt başlığa ayrılmaktadır.

2.2.1. *İsim Olarak Kullanılan İkilemeler*: Çalışmada Başkurt Türkçesinde 509, Tatar Türkçesinde ise 484 isim görevinde kullanılan ikileme tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölümde, alıntı kelimelerle oluşturulan ikilemelerin daha çok isim görevinde kullanıldığından ve isim görevinde kullanılan ikilemelerin genellikle somut kavramları karşıladığından bahsedilmiştir.

2.2.2. *Sıfat Olarak Kullanılan İkilemeler*: Bu bölümde sıfat olarak kullanılan ikilemelerin genellikle yakın veya eş anlam ilgisi üzerinden kurulduğu tespit edilmiştir. Tatar ve Başkurt Türkçelerindeki ikilemelerin kullanım özellikleri beş maddede anlatılmıştır. Tatar Türkçesinde 250, Başkurt Türkçesinde 200 sıfat olarak kullanılan ikileme tespit edilmiştir.

2.2.3. *Zarf Olarak Kullanılan İkilemeler*: Öncelikle, zarfları oluşturan sözler türlerine göre beş grupta incelenmiştir. Tatar Türkçesinde 390, Başkurt Türkçesinde ise 275 zarf olarak kullanılan ikileme tespit edilmiştir. Ancak Özşahin, bazı ikilemelerin sıfat olarak mı yoksa zarf olarak mı kullanıldığını ayırt etmenin zor olduğunu ve bu rakamların mutlak değerler olmadığını belirtmiştir. Bu sebeple yine de bir fikir vermesi açısından şu tabloyu oluşturmuştur. (s.51)

Görev	Tatarca	Başkurtça
Sıfat	250	200
Zarf	390	275

Özşahin, bu bölümde son olarak fiil ve sayı grupları olarak belirttiği ikileme grupları konusunda F. Ganiyev'in görüşlerine katılmadığını belirtmiştir.

2.2.4. Eylem Olarak Kullanılan İkilemeler: Bu bölümde genel olarak bazı dilcilerin eylem kullanımlarını ikileme olarak ele almazken bazı dilcilerin ise ayrı bir başlık altında ikileme olarak değerlendirdiği üzerinde durulmuştur. Konunun burada Başkurt ve Tatar Türkçelerinin dışında Türkiye Türkçesinden de örnekler verilerek açıklanması, Tatar Türkçesi ya da Başkurt Türkçesini bilmeyenler için de anlaşılır olmasını sağlamıştır.

Eser, kitabın üçüncü ana başlığı olan “Tatar ve Başkurt Yazı Dillerindeki İkilemelerde Arkaizimler” başlığıyla devam etmektedir. Arkaizm konusu iki alt başlık altında incelenmiştir.

3.1. İkilemelerdeki Arkaizimler Üzerine Yapılan Çalışmalar: Yazar, bu bölümde öncelikle ikilemelerdeki arkaizimler üzerine yapılan çalışmalardan bahsetmiştir. Daha sonra Tatar ve Başkurt Türkçelerinin ikilemelerinde de unsurların ses sırası konusunda Hatipoğlu'nun Türkiye Türkçesindeki örneklerinde olduğu gibi ünlü ile başlayan unsurun önce, ünsüz ile başlayan unsurun sonra geldiği belirtilmiştir.

3.2. Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemelerdeki Arkaik Unsurlara Dair Notlar: Kitabın en geniş bölümü olan bu başlıkta, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ikilemelerdeki arkaik unsurlar incelenerek örneklerle birlikte yorumlanmıştır. Başkurt Türkçesinde yansıma kelimelerin dışındaki ikilemelerin sayısı 987, Tatar Türkçesinde ise 978 olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu bölümde, ikilemelerde sözlükte yer almayan unsurların tespiti yapılmış ve sonraki bölümde bunlardan liste oluşturulmuştur.

Eserin son bölümü “Tatar ve Başkurt Yazı Dillerindeki İkilemelerin Listesi”dir. Bu bölümde çalışmayı oluşturan dil malzemeleri “Tatar Türkçesinde İkilemeler” ve “Baskurt Türkçesinde İkilemeler” şeklinde iki başlık altında alfabetik olarak listelenmiştir. Listede ikilemelerin hem Tatar ve Başkurt Türkçelerinin Kiril alfabelerindeki orijinal yazılışları hem de transkripsiyonu verilmiştir. Ayrıca ikilemelerin açıklamalarında örnek cümleler de kullanılmıştır. Bu örnek cümleler, transkripsiyonları ve Türkiye Türkçesine aktarmalarıyla birlikte verilmiştir. Listede 983 Tatarca ikileme, 994 Başkurtça ikileme yer almaktadır.

Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemeler adlı eser, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde ikilemeler üzerinde yapılan daha önceki çalışmaların az olması ve söz konusu çalışmaların çoğunluğunun Rusça yazılması sebebiyle Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesi sahalarındaki büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Bu özelliği ile çalışma, başta Türkoloji öğrencileri olmak üzere Tatar ve Başkurt Türkçeleri üzerine çalışma yapan ya da bu alana ilgisi olan herkesin faydalanabileceği bir eserdir. Özellikle kitabın son bölümündeki ikilemeler listesi Tatar ve Başkurt Türkçelerinden yapılan metin aktarmalarında oldukça faydalı olacaktır. Son olarak *Tatar ve Başkurt Yazı Dillerinde İkilemeler* adlı eser diğer Türk lehçelerindeki ikilemeler konusunda çalışma yapacaklara örnek teşkil edecektir.